

«М.А. Гендельманның 110 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 19» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллинские чтения – 19», посвященной 110 - летию М.А. Гендельмана» - 2023.- Т.І, Ч.ІІІ.- Б. 324-328.

ЭОЖ 631.1.016

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖЕРЛЕРІН ЗЕРТТЕУ

*Турсынбаев Н.А., аға оқытушы
Унышева Н.К., докторант*

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана қ.*

Аннотация. Мақалада Түркістан облысындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану ерекшеліктерін ескере отырып, олардың сапалық жағдайын зерттеу мен бағалауға қатысты мәселелер қарастырылған. Ауыл шаруашылығы өнімінің артуы ең алдымен жерді ұтымды және шебер пайдалануға байланысты, ал жерді толық және дұрыс пайдалану астық, сүт, ет және басқа да өнімдерді өндіруді арттырудың ең маңызды шарты болып

Зерттеу нәтижелері бойынша ауданы 11 609,5 мың гектар құрайтын жер учаскелерінің негізгі қорларын тану бойынша статистикалық сипаттамалар өңделді. Облыстың оңтүстік және солтүстік бөліктерінде орналасқан негізгі жер қожалықтары мысалында агроөнеркәсіп кешенінің оның әртүрлі салаларындағы даму перспективалары көрсетілген. Негізгі цифрлық көрсеткіштерді алу нәтижесінде негізгі техникалық-экономикалық көрсеткіштерді алу үшін есептеулер жүргізілді, осылайша Түркістан облысының мысалында агроөнеркәсіп кешенін дамытудың күшті және әлсіз жақтары ашылды. Келешекте талқыланған мәселелер инвестициялық ахуалды құру кезінде, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешеннің белгілі бір саласын дамыту кезінде болжам жасауға мүмкіндік береді.

Кіріспе. Жерді ұтымды пайдалану мәселелерін шешу агротехникалық, техникалық және техно-экономикалық шаралардың кең ауқымын қамтиды. Айта кету керек, жергілікті агроөнеркәсіптік кешендерді олардың ерекшеліктерін ескере отырып дамыту халықты жергілікті агроазық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда маңызды міндет, шын мәнінде, нақты агроөнеркәсіптік міндеттерді шешуде агроөнеркәсіптік қозғалтқыш болып саналатын негізгі жерлерді кешенді игеру болып табылады.

Зерттеу мен қолданудың басым бағыттарының бірі жер ресурстарының әлеуетін тиімді пайдалану болып табылады [1,2]. Теріс белгілері бойынша қарапайым, ол - 4114,3 мың га немесе барлық ауыл шаруашылығы

алқаптарының 17,1% алып жатыр. Егістік алқаптарында бұл топ - 863,4 мың га, немесе оның алаңының -48,4% құрайды. Топырақ құнарлылығына әсер ететін теріс белгілері жоқ қомақты алқапты (863,4 мың га) ылғалдың жеткіліксіздігінен, суару үшін судың жетіспеушілігінен және аумақтың жағдайына байланысты ауыл шаруашылығына пайдалануға болмайды. Ауыл шаруашылығына толық жарамды жерлердің бұл тобының 4114,3 мың гектары болса, оның 863,4 мың гектары немесе 98,9 пайызы егістік алқаптар.

Мелиорациялық топ 1. «Жағымсыз белгілермен асқынбаған» мелиоративтік жағдайы жақсы аумақтар ретінде айқындалады және 1,2 түзету коэффициентімен өңделеді. Жерді ұтымды пайдалану мәселесі кең ауқымды әрекеттерді талап етеді. Зерттеулер мен қолданудың басым бағыттарының бірі жер ресурстарының әлеуетін тиімді пайдалану болып табылады. Бұл ретте жалпы мақсат – топырақтың биоклиматтық әлеуетін сақтай отырып, отырғызу тығыздығын арттыру арқылы әрбір жер учаскесінің өнімділігін барынша арттыру [3,4].

Топырақтардың сапалық жағдайын бағалау, Түркістан өлкесінде пайдалану ерекшеліктерін ескере отырып, олардың сапалық жағдайына және экономикалық факторларына байланысты. Сондықтан мұндай зерттеуде ауыл шаруашылығы жер қорының құрылымын және экономикалық бағалау процестерін талдаудың маңызы зор. Әдістер мен материалдар келесі жалпы ғылыми әдістерге негізделген.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекет оны тағайындау мерзіміне дейін кезең-кезеңімен реттеуді келесі топтарға бөлуге болады: агроазық-түлік нарығын қамтамасыз етуге байланысты стратегиялық міндеттерді ұқсас, толықтырушы, жеке (нақты) шешу; агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік базасын дамыту; қаржылық және материалдық ресурстарды ұтымды пайдалану: агроөнеркәсіптік кәсіпорындардың тұрақты іскерлік белсенділігі мен қаржылық төлем қабілеттілігі үшін жағдай жасау. Түркістан облысы ауылшаруашылық саласының ауыл шаруашылығы жерлерін игерудегі негізгі түйіндерінің бірі болып табылады, бұл өз кезегінде оңтүстік өңірдің табиғи жағдайларымен түсіндіріледі.

Қазақстан Республикасы облыстарының ішінде Түркістан облысы жалпы ауданы бойынша 13-ші орында, ал облыстың әкімшілік-аумақтық құрылымына облыстық бағыныстағы 13 аудан мен 3 қала кіреді: Бәйдібек ауданы, Жетісай ауданы, Қазығұрт ауданы, Келес ауданы, Мақтаарал ауданы, Ордабасы ауданы, Отырар ауданы, Сайрам ауданы, Сарыағаш ауданы, Созақ ауданы, Төлеби ауданы, Түлкібас ауданы, Шардара ауданы, Арыс, Кентау, Түркістан [1-7].

Зерттеу нәтижелері. Түркістан облысының жер қоры 11609,5 мың шаршы метрді құрайды. Барлық жер қоры жылы климатымен сипатталатын табиғи аймақтарда орналасқан. Оңтүстік бөлігінде тұрақты суару жағдайында егіншілік, ал солтүстік аймақтарда топырақтың ылғалдылығын сақтау үшін кешенді шараларды қажет ететін жаңбырлы егіншілік мүмкін, ал жартылай шөлейтті жерлер мал шаруашылығы үшін өнімсіз құрғақ жайылымдар ретінде пайдаланылады. 2020 жылға арналған жер қорының

санаттар бойынша бөлінуі 1-кестеде және 1-суретте көрсетілген.

1-кесте - 2020 жылғы жер қорын жер санаттары бойынша бөлу

№ р/с	Жер санаттары	Ауданы (га)	%
1	Ауылшаруашылық мақсатындағы жерлер	4114,3	25,0
2	Елді мекен жерлері	785,6	14,0
3	Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер;	99,7	0,4
4	Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар	430,9	11,0
5	Орман қоры	3010,3	18,0
6	Су қоры	133,4	7,0
7	Босалқы жерлер	3035,3	21,0
	Барлығы	11609,5	100

Осы кестелерден көріп отырғанымыздай, облыстың жер қорының жалпы құрылымында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер 4114,3 мың га, елді мекендердің жерлері 785,6 мың га, өнеркәсіп, көлік және коммуникация, қорғаныс және басқа да ауыл шаруашылығы емес мақсаттағы жерлерді құрайды. – 99,7 мың га, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері – 430,9 мың га, орман қорының жерлері – 3 010,3 мың га, су қорының жерлері – 133,4 мың га, босалқы жерлер – 3 035,3 мың га.

2-кесте - Түркістан облысының ауыл шаруашылығы жерлері аймақтарының динамикасы 1991-2018 жж (млн.га)

Облыс атауы	1991 ж.	2005 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Өзгерістер (+, -)	
					2018 ж. 1991 ж.	2018 ж. 2017 ж.
Түркістан	11,5	4,4	4,1	4,1	-7,4	-
Барлығы	11,5	4,4	4,1	4,1	-7,4	-

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын реформалау кезеңінде 1991-2005 ж.ж. облыстағы ауыл шаруашылығы жерлерінің ауданы 7,1 мың гектарға қысқарды, бірақ кейіннен бұл санаттағы жерлердің көлемі жыл сайын.

1 сурет - Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер көлемінің динамикасы

Облыс аудандарының ауыл шаруашылығы жерлері топырақ және өсімдік жамылғысының алуандығымен ерекшеленеді. Біртекті бөлік нақты анықталған ендік белдеуімен, ал таулы аймақтарда тік аймақтықпен сипатталады, бұл өз кезегінде белгілі бір белдеулерде және биіктік белдеулерінде топырақтың өсімдік жамылғысымен ерекшеленеді. Жер түрлері бойынша ауыл шаруашылығы жерлерінің құрамын 3-кестеден және 1-суреттен көруге болады.

3-кесте - 2020 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша Түркістан облысы жағдайында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жер түрлері бойынша құрамы (мың. га)

Облыс атауы	Жалпы ауданы	Алатар саны	Егістік	Көпжылдық екпелер	шабындық	жайылым
Түркістан	11609,5	4114,3	863,4	28,4	69,5	2 932,4
Барлығы	11609,5	4114,3	863,4	28,4	69,5	2 932,4

Жерді экономикалық бағалау бойынша жұмыстарды орындау кезінде базалық ставкалар қолданылады. Төлемнің базалық мөлшерлемелері жеке жер учаскелерін жеке меншікке сатқанда немесе мемлекет жерді пайдалануды қамтамасыз еткен кезде олардың бағасын реттеу үшін, сондай-ақ салық салу мен жалдау ақысын оңтайландыру үшін қажет.

Түркістан облысында жер учаскелерін бағалауға бірыңғай көзқарасты қалыптастыру және оның нәтижелерінің салыстырмалылығын қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен бір гектар ауыл шаруашылығы жерінің құнының негізгі нормативі жер учаскесінің кадастрлық құнын анықтауға арналған бастапқы көрсеткіш ретінде қолданылады [5].

Нәтижелер мен пікірталас. Бүгінгі таңда Қазақстанда жер ресурстарын ұтымды пайдалану, ауыл шаруашылығы жерлерінің өнімділігін молайту тиісті деңгейде қамтамасыз етілмеген. Жер реформасы процестері баяу жүріп жатқандықтан, жер мәселесі өте монетизацияланды, ал жерді нақты шаруа

кожалықтарына беру іс жүзінде бөгелді; сондықтан Қазақстанның тұрақты дамуының негізі ретінде жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен кеңейтілген ұдайы өндіруді сақтау мәселелері шиеленісе түсті. Елдегі экологиялық жағдайдың өзгеруі және олардан туындаған жердің трансформациясы облыстың жер қорының құрамын жер санаттары бойынша қайта бөлуге әкеледі.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігі мен тұрақтылығын арттырудың маңызды резерві ирригациялық құрылыстарды тиісті түрде қайта құру және қалпына келтіру арқылы оңтүстік өңірлердегі суармалы алқаптарды қалпына келтіру болуы мүмкін. Түркістан облысының босалқы жерлері – жер заңнамасына сәйкес меншікке, иеленуге, пайдалануға және жалға беруге берілмеген барлық жерлер. Түркістан облысы бойынша босалқы жерлердің кадастрлық құны 560 778,6 мың теңге. Түркістан облысы бойынша басқа жер телімдерінің кадастрлық құны 97 411,6 мың теңге [2,7].

Қорытынды.

1. Түркістан облысы бойынша ауыл шаруашылығы жерлерінің сапалық жай-күйін экономикалық бағалау нәтижелері бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жалпы көлемі 4114,3 мың гектарды құрайды, оның ішінде: егістік – 863,4 мың гектар. га (13,8%) (оның ішінде суармалы – 462,60 мың га), жайылымдар – 2932,40 мың га (84,4%), шабындықтар – 69,5, басқалары – 129,6 мың га (1,7%) (көптеген екпелер, тыңайғандар, егістіктер және басқалар 168, 685), мың он. Суармалы егістік 462,60 мың га 9 456 000 мың теңге, бау-бақша 0,1 мың га 4 728 000 мың га, жайылым 2 932,40 мың га, олардың құны 4 980 737 мың теңге. Басқа жерлер 129,6 мың га, құны 173896,200 мың теңге.

2. Қорықтағы жер көлемі 3 035,3 мың га, құны 895 904 320 мың теңге. Қалған жер 129,6 мың га, құны 421,864 мың теңге. Түркістан облысы бойынша барлығы (I санат және VII санаттағы жерлердің қосындысы) мың га, құны 6064721 800 мың теңге, суармалы егістік жер, олардың құны 9456,00 мың теңге, бау-бақша 0,1 мың га, құны 4728 мың., басқа жерлер 129,6 мың га 173 896 200 мың теңге. Жер қатынастарын реттеуді қамтамасыз ету үшін жер салығының және рентаның мөлшерін белгілеу кезінде нарықтағы жер құнының бастапқы деңгейі сияқты облыс жерін экономикалық бағалаудың кешенді көрсеткіштері қолданылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 International & ECORYS. Study on economic value of EU quality schemes, geographical indications (GIs) and traditional specialities guaranteed (TSGs). European Commission. 2021. <https://doi.org/10.2762/396490>.
- 2 Aubry, C., & Kebir, L. Shortening food supply chains: A means for maintaining agriculture close to urban areas? The case of the French metropolitan area of Paris. [Text]/ Food Policy, -2013. -№41. -P. 85–93. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.04.006>.

- 3 Земельный кодекс РК. 2003 г.
- 4 Налоговый кодекс Республики Казахстан. Алматы, Изд.дом «БЧКО», 2017. -304 с.
- 5 Jonson W.C. Controlled soil cracking as a possible means of moisture conservation on wetlands of the Southwestern Great Plains [Text] / W.C. Jonson / Agronomy Journal, -2011. -№ 54. -Р. 323-325.
- 6 Повышение эффективности деятельности организации АПК на инновационной основе [Текст] / А.Г.Ефименко // Экономическое развитие региона. Управление, инновации подготовке кадров. - 2017. -№4. - С 117-122.
- 7 Reuter G. Zwanzig Jahre Rostocker Dauerversuche zur Humusbildung im Boden. [Text] / G. Reuter / Mitteilung: Humus bilanzierung und Entwicklung der Humusqualität. /"Arch. Acker und Pflanzenbau und Bodenkunde – 2012. - № 5. - Р. 273-281.